

RECENZE

Jens Lüning (ed.), Die Bandkeramiker. Erste Steinzeitbauern in Deutschland. Bilder einer Ausstellung beim Hessentag in Heppenheim/Bergstraße im Juni 2004. Herausgegeben von Jens Lüning für den „Verein Bandkeramisches Aktionsmuseum e.V.“ Verlag Marie Leidorf GmbH, Rahden/Westf. 2005. ISBN 3-89646-027-7. 304 str.

Evropské odborné i laické veřejnosti se nadepsaným titulem dostává do rukou významná publikace, zasluhující pozornost i zamyšlení. Obecně bychom ji mohli spojit s experimentální archeologií, ona však běžné hranice experimentální archeologie překračuje a výpověď archeologických pramenů, umocněnou experimenty, dovádí až do rovin čisté dedukce, informované intuice nebo i spekulace. Kniha navazuje na výstavu „Die Bandkeramiker – Erste Steinzeitbauern in Hessen“, instalovanou ve dnech 18. až 27. června 2004 „pod širým nebem“ na Bergstraße v městečku Heppenheim v rámci Hessenských dnů. Cílem výstavy bylo přiblížit širokému publiku (o Hessenských dnech přijíždí do Heppenheimu až 950.000 lidí) všechny oblasti života staroneolitických zemědělců, počínaje agrikulturou, chovem dobytka, lovem a rybolovem přes potravinářství, bydlení, specializovanou výrobu – zejména keramiky, až po jejich duchovní život včetně náboženství, písní, uctívání předků a posledních věcí člověka; za světovou premiéru je označena pasáž o oděvu (trefně anoncovaná jako „Kleider machen Leute“) a ozdobách či doplňcích šatu.

Duší celého podniku a šéfem jeho realizace byl prof. Jens Lüning, přední evropský specialista na bádání o neolitu, jehož proslulé terénní výzkumy v Porýní také řadu experimentů inspirovaly. Prof. Lüning pracoval s 20 svými studenty a početnými spolupracovníky z Johann Wolfgang Goethe-Universität ve Frankfurtu nad Mohanem (Institut für Archäologische Wissenschaften, Abteilung Vor- und Frühgeschichte), z Archeologického muzea ve Frankfurtu nad Mohanem a dalších institucí (jejich seznam je uveden v závěru publikace na str. 304) na přípravě výstavy celý rok, přičemž studenti se po tu dobu zvláště školili u předních specialistů na jednotlivá výrobní odvětví. Takto vyškolení specialisté také přispěli do recenzované knížky svými poznatky, bohatě doplňovanými obrazovým materiálem. A není to materiál ledajaký: zachycením živých lidí, často oblečených do rekonstruovaných neolitických oděvů, se tu zpřítomňují prastaré pracovní postupy, chování a činy dávných prapředků, jsou tu prezentovány neolitickými technikami připravené repliky předmětů či zařízení (mnohdy v konfrontaci s neolitickými originály) a všechno je doplněno dokumentárními snímky z regulérních terénních výzkumů, případně etnologickými analogiemi. Nevadí, že svazek tím získal podobu obrázkové knížky, zvláště když obsažné texty k jednotlivým snímkům doplňují vlastní odborný text.

Základní informaci o celém podniku podává v úvodní stati sám Jens Lüning (str. 5–24). V tomto jeho úvodu je také zdokumentováno oficiální otevření uvedené výstavy dne 19. června 2004, které proběhlo za přítomnosti představitelů státní správy a při němž vystupovali tvůrci výstavy včetně Jense Lüninga v „neolitických“ oděvech. Také následný přehledný příspěvek o mladší době kamenné je od téhož autora; v něm zaujme mapka na str. 30, ilustrující šíření neolitické civilizace z Předního východu (9000–8500 př. n. l.) dvěma hlavními směry do nitra Evropy, kde je její začátek datován k roku ±5500 a konec ±2200 př. n. l. Následuje blok dílčích statí o zemědělství a chovu dobytka (str. 37–79), v němž autorsky dominuje opět Jens Lüning; v rámci charakteristiky přírodního prostředí neolitu je tu pojednáno mj. o pylových analýzách, dále se píše o klučení původních

lesních porostů, o přípravě půdy včetně „orby“ dřevěným hákovým oradlem (působivé jsou snímky záprahu býků do rozsochového rádlu, obr. 83–90), o seti (na experimentálním poličku 5x5 m seli smíšenou setbu pšenice jedno- a dvouzrny /Emmer a Einkorn/ nikoli plošně, nýbrž do řádků) a o sklizni (experimentální srpy, skladování zrna v zemních zivech a jeho zajišťování proti hnití, atd.). Kratším článkem o všestranném využívání domácích zvířat, především rohatého skotu, tento blok končí. Následně příspěvky o lovu a rybolovu (str. 80–87), včetně prezentace replik loveckých nástrojů, jsou dílem Lüningových žáků.

Bez zajímavosti není ani další obsáhlý blok statí, týkajících se „neolitické kuchyně“ (str. 88–138), na němž se autorsky podíleli opět vesměs Lüningovi posluchači s jeho přímou spoluprací. Začíná sušením a čištěním obilí (kopie velké mladoneolitické dřevěné mísy ze Sipplingen am Bodensee a foto „síta“ z rostlinných vláken z Egozswil ve Švýcarsku aj. – obr. 161–170), jeho drcením v dřevěných „moždířích“ (obr. 154–160), pokračuje „mletím“ resp. drcením zrna na kamenných znotěrkách (zvláště obr. 176–182), pečením chlebových placek v povrchových i podzemních hliněných pecích (atrakcí jsou „recepty“ na přípravu chleba doby kamenné) a končí vařením, pečením, dušením a „grilováním“ obecně (opět s experimentálním doprovodem a s náдавkem řady „receptů“).

Autorem partie o staroneolitických velkodomech (str. 139–168) nemůže být nikdo jiný než Jens Lünig, který se ve své praxi již touto problematikou mnohokrát zabýval. Na obr. 243 (str. 142) předvádí dva základní vývojové typy nadzemních kúlových konstrukcí s tříkúlovými příčkami lidu s lineární keramikou (LnK): domy starší LnK (5500–5350 př. n. l.) mívají 4 kóje vyčleněné těmito příčkami a 6 podélných lodí, domy střední a mladší LnK jsou jednodušší, mívají jen 3 kóje a 4 podélné lodě. Nespočet dokonalých fotografií dokumentuje postup staveb replik těchto domů (Heppenheim, Bylany). Globální pohled na sídliště nositelů LnK pak představuje model osady ze Schwanfeld v Dolních Francích (obr. 264 na str. 1251).

Mnoho zajímavého čtení je v následující partii o staroneolitické keramice, v níž se střídají přehledné obrázky vývoje západoevropské lineární keramiky (obr. 308) s fotografiemi dokonalých replik (zejména obr. 306) a ukázek výpalu nádob na otevřeném ohništi (obr. 311–313). Kratší pasáž o specializované výrobě vůbec (o „řemesle“ a „řemeslnících“) je dílem mladých frankfurtských badatelů.

Příspěvkem o písni a hudbě doby kamenné od Erica Hendricha začíná blok statí o duchovním životě neolitů. Vzpomenuta je kostěná flétnička z jeskyně „Geißenklösterle“ u Blaubeuren v Bádensku-Württembersku, stará 35.000 let (obr. 325), označená za nejstarší hudební nástroj lidstva. Autor však zcela opominul zmínit ještě starší doklady (střední paleolit, cca 45.000 let) píšal ze Slovinska (jeskyně Divje babe) a Štýrska (Salzofenhöhle), i nálezy z časné fáze mladého paleolitu ze Štýrska (Große Badlhöhle, Lieglloch, Drachenhöhle), Chorvatska (Bukovácer-Höhle) aj. (srov. alespoň Holdermann – Serangeli 1998); v tomto případě je čtenář uváděn v omyl. Na druhé straně však další zmínky o hudebních resp. zvukových instrumentech neolitu a eneolitu, včetně fotografií jejich replik (opravdu krásný buben na obr. 330) a plastických či rytých náznaků hudebních projevů na nádobách (obr. 337–339), stojí za zvýšenou pozornost.

Stat' o smrti, pohřbech a tajemných rituálech autorek Wiebke Hoppe a Frauke Jacobi (str. 196–205) bude zajímat nejen prehistoriky, nýbrž také archeoreligionisty, neboť přináší řadu shrnujících údajů z oblasti pohřebních rituálů lidu západoevropské kultury s LnK, spojených s věrskými představami. Pohřbívalo se kostrově i žárově na pravidelných pohřebištích (na takovém hřbitově mohlo spočívat až 300 nebožtíků), ale i na sídlištích; kromě toho jsou tu „zvláštní pohřby“. Autorky počítají s větším podílem kremace, než se dosud soudilo. Na hřbitovech je uloženo více mužů než žen a velmi málo dětí, naproti tomu na sídlištích naopak více žen a hodně dětí (proč je tomu tak, je nejasné).

Nové výzkumy přinesly popření kanibalismu v neolitu a nový pohled na „lidské oběti“. Např. známá jeskyně „Jungfernhöhle“ bei Tiefenellern, obsahující nejméně 41 mrtvých (26 dětí a mladistvých, 15 dospělých – téměř výhradně ženy a dívky, jen 4 muže), považovaná dříve za doklad lidských obětí a kanibalismu, je nově označována jako místo sekundárních pohřbů zbytků lidí, uložených původně na jiném (posvátném) místě; kanibalismus zde nebyl prokázán. Rovněž no-

vější nález v Herxheim bei Landau (Pfalz), kde se v příkopu běžného „Erdwerku“ našly zbytky asi 480 mrtvých, je dokladem dlouhodobého sekundárního pohřbívání (snad po několik století). Lidské kosti jsou zde vzájemně promíchány, části těl ještě drží po hromadě (obr. 342) a nápadná jsou „hnízda lebek“ rozbitych tak, že lebeční kryty (kaloty) jsou odraženy. Ani zde není dokladů kanibalismu. Jako příklad „zvláštních pohřbů“ se uvádějí dva odlišné případy: v prvním jde o 10 jedinců beze stop násilí (8 dětí, 2 dospělí), poskládaných pravidelně do sídlištní jámy ve Wiederstedt (Sachsen-Anhalt) – snad obětí nějaké katastrofy (požáru, nemoci), ve druhém o známý „masový hrob“ z Talheim (Baden-Württemberg), v němž bylo vměštnáno (jednorázově vhozeno) nejméně 34 jedinců (mužů, žen i dětí) s mnoha doklady smrtelných ran kamennými klíny – zřejmě dobyvateli zmasakrovaných obyvatelů jedné osady s 5–6 domy; tento případ dokumentuje dříve nepředpokládané nepokoje uvnitř společnosti neolitických zemědělců.

Na víru v posmrtný život ukazuje výbava lidských pohřbů. Ženám dávali nástroje denní potřeby, např. „mlýnky“, mužům zbraně a nástroje, oběma pohlavím pak potravu „na cestu“ v nádobách, maso a blíže nespécifikované mlodary z organických látek. Na tomto místě bude zvidavý čtenář asi postrádat podrobnější informace o představách neolitů o podobě posmrtného života!

Ze studia pohřebišť a jednotlivých hrobů pochází také řada zajímavých demografických údajů. Pokud jde o věkovou strukturu, jen asi polovina novorozenců přežila 1. rok života, a z těchto přeživších se opět jen polovina dožila 20 let. Kdo přežil tuto kritickou dobu, měl šanci dožít se 60 i více roků. Muži se dožívali průměrně 44,5 let, ženy 36,5 let. Ženy umíraly nejčastěji mezi 15 a 25 lety (kritická doba fertility, porodů). Muži měřili průměrně 169 cm, ženy 159 cm. Antropologické šetření kostí z hrobů umožnilo identifikovat zranění a nemoce tehdejší populace: zhojené i nezhojené zlomeniny dlouhých kostí, rány na lebkách (na obr. 350 na str. 205 je fotografie lebky z Herxheim se zhojeným zraněním kamenným klímem), následky „hladových period“ (nedostatků železa a vitaminů), jako byly rachitida či anemie, dále rovněž nemoci chrupu – karies, paradentóza, zubní kámen, opotřebení či ztráta zubů apod.

Jens Lüning je dále autorem článku o lidských a zvířecích hliněných idolech lidu s LnK. Se znalostí věci podává obsažný přehled výskytu tohoto drobného „umění“, patrně vzhledem k limitovanému rozsahu knihy a ke svým již dříve publikovaným příspěvkům se však omezuje jen na velmi stručné údaje.

Za „světovou premiéru“ je právem označen blok příspěvků o oděvu, úpravě a pokrývkách hlavy, ozdobách a doplňcích oděvu a výbavy neolitů (str. 213–271); autorský kolektiv tohoto bloku opět zastřešuje Jens Lüning. Právě obsáhlé příspěvky na dané téma jsou vrcholem experimentální archeologie. Bohatě dokumentované repliky šatu a výbavy neolitických lidí vycházejí důsledně z archeologických pramenů (náznaky účesů, částí oděvu, pokrývky hlavy, ozdob apod. na lidských plastikách, modely tašek, „měšců“ atd.), jsou zdařile a promyšleně převedeny do skutečného života. Jejich autoři si jistě s potěšením a trochou recese oblékli neolitické oděvy, nechali si upravit „po neoliticku“ účes, nasadili „neolitickou“ čapku či klobouk, navlékli spondylové a jiné ozdoby, k pasu připevnili nebo ruky vzali kožené nákupní tašky... Z výrazu jejich tváří (srov. početné barevné fotografie) je patrné, že se v tomto ustrojení dobře cítili.

Závěrečný příspěvek inspirátora celé akce a publikace (str. 272–283) směřuje k neolitické mytologii. Ve stati „Die Macht der Ahnen und ihrer Abbilder. Wer hatte das Sagen in der Gesellschaft“ rozvíjí J. Lüning pozoruhodnou, leč značně hypotetickou představu lidských, zvířecích či smíšených lidsko-zvířecích figurek coby zobrazení mytických předků. Správně konstatuje, že tyto idoly nikterak nesouvisí s kultem mrtvých, neboť se vyskytují výhradně na sídlištních, a tudíž hrály roli při různých příležitostech v každodenním životě; především asi měly chránit své tvůrce. Podle něho lze spočítat, že na jeden dům lidu s LnK připadá pouze jedna figura – jakýsi „rodinný idol“. Podle archeologických stop umísťovali tento idol v kultovním „koutku“ v zadním konci domů na nějakém „trůnu“ (obr. 502–519). Při každé výměně generací (po cca 20–25 letech) byl příslušný dům zbořen a postaven nový; při té příležitosti byla figurka předka rituálně usmrcena a jako bezcenná odhozena (plastiky skutečně nesou stopy rozbíjení), čímž její magická síla přešla na její nástupkyni. Ta se jí musela podobat, neboť i ona představovala toho kterého konkrétního mytického předka. Na staroneolitických sídlištních existují doklady pěti-, dokonce deseti- až dvanáctinásobné

přestavby domů, což naznačuje až 250letou kontinuitu osady a z ní vyplývající tradici kultu téhož, třebaž stále obnovovaného rodinného idolu. Šíření neolitickej civilizace z evropského jihovýchodu k severozápadu neslo s sebou také tradici úcty k rodinným idolům. A tak se v obrovském prostoru od Karpatcké kotliny po Rýn, tj. na vzdálenost kolem 650 km v časovém úseku přes 350 let nacházejí na staroneolitickejch sídlištích idoly stejných tvarů a výzdoby (obr. 494) jakožto doklad jakési jednotné („klanové“) sounáležitosti lidu s LnK. Z analogií je znám kult předků z mnoha regionů, projevující se přinášením darů (např. mléka a obilí) předkům s prosbou o pomoc a ochranu. V prostředí lidu s LnK na to ukazují figury sedících žen s mísou na klíně, z níž vede otvor do duté figury, jímž mytický předek přijímá obětní dar, patrně právě mléko, zrno či med. Při slavnostních obětech tohoto druhu se lidé oblékali do rituálního oděvu, v němž byli také pohřbíváni. Hlavní roli zde hráli stařešínové rodin či rodů, kteří při takových příležitostech rovněž vedli jednání s představiteli sousedních rodů a tím se v rámci kultu předků podíleli na vytváření soudobé společenské organizace. Rekonstruovaný rituální oděv včetně úpravy účesu a pokrývky hlavy je předveden na řadě barevných fotografií „obětujících“ žen či mužů. – Představený model mýtického kultu předků lidu s LnK je lákavý a do značné míry i pravděpodobný. Situace v mladším neolitu středovýchodní Evropy však se svým masovým výskytem figurální plastiky ukazuje, že sakrální a sociální poměry zde byly daleko komplikovanější.

Recenzovanou knihu je třeba z mnoha důvodů přivítat a doporučit ji ke studiu jednak teoretikům prehistorie ke srovnání s dosavadními představami o životě neolitickejch, jednak aktivistům experimentální archeologie k poučení, kam až lze dojít s přípravou replik pravěkých situací, a konečně i archeoreligionistům k domýšlení stavu a forem náboženských představ pravěku.

Literatura

Holdermann, C.-S. – Serangeli, J. 1998: Einige Bemerkungen zur „Flöte“ von Divje babe I (Slowenien), *Archäologie Österreichs* 9/2, 31-38.

Vladimír Podborský

Václav Moucha, *Hortfunde der frühen Bronzezeit in Böhmen*. Archeologický ústav AV ČR Praha 2005. ISBN 80-86124-57-6. 511 str., vč. 217 obr. tabulek, 1 skládací mapa.

Největší pozitivum Mouchovy práce vidím v její jedinečné pramenné a dokumentační bázi. Vůbec při tom nepřehlídím její teoretickou hodnotu, naopak: skutečná hodnota teoretického přínosu jakéhokoli vědeckého díla je dána právě objemem pramenů a kvalitou jejich analýzy, z nichž vědecké závěry vycházejí. A to je v případě Mouchovy monografie vrchovatě naplněno. Autor se nenechal zlákat vidinou lehce načrtnutého pojednání o únětických depotech, k němuž by při jeho celoživotních zkušenostech měl nakonec i jakési „právo“, nepřipojil se k postmodernímu trendu laciné esejistické produkce více či méně duchaplných tisků, které ostatně do vědy nepatří, a ukázal tak nastupující badatelské generaci směr vědeckého výzkumu v archeologii 21. století.

Monografie má celkem 15 formálních (nestejně obsáhlých a obsahově nesouměřitelných) kapitol, což však je zanedbatelný detail, který naopak usnadní čtenáři rychlou orientaci v obsáhlém díle. Rozhodující je prvních 6 kapitol: první dvě jsou obecnější povahy, další plně speciální.

V první kapitole se autor věnuje periodizaci, chronologii a místopisu únětické kultury (ÚK) v Čechách. Pokud jde o první jmenovaná témata, všechno vystihuje přehledná tabulka (obr. 1) na str. 7. Vychází z původního Reineckova členění doby bronzové (zejména z roku 1924) a z dalších prací jeho pokračovatelů. Současně navrhané datování původních šesti Mouchových fází ÚK – faktické posunutí fází 1–4 do eneolitu (2300–2000 př. n. l.), klasické fáze do R BA₁, a teprve poklaskické do R BA₂ (1800–1600 př. n. l.) – je jistě ovlivněno radiokarbonovou chronologií. Odpovídá snad také faktické materiálové skladbě kovových artefaktů (i když v tomto případě si nejsem tak docela jistý; je také otázka, jak se tyto věci mají ve východních oblastech ÚK), ale tradiční pojetí se bude asi stěží překonávat. V případě územních skupin („sídelních regionů“) české ÚK došlo k roz-